

پنجابی راہیں تعلیم

مڈھ قدیم توں ای پنجاب واہرواں دے ہلایاں دا نشانہ بندا رہیا ہے۔ 1845ء تائیں ایس اُتے سارے ہلے اترتے اتر پچھم وٹوں ہوئے سن۔ واہر و اتھھے آوندے سن، اپنی زبان، اپنا کلچر لوکاں دے سر مڑھدے سن تے ویلا پا کے لوکاں وچ رچ مچ جاندے سن۔ ویلے دے ایس مٹی گھٹے تھلیوں ہُن ایہہ تھوہ لاونا وی بہوں اوکھا ہے کہ پنجابیاں وچ کیہڑے لوک دراوڑ، آریہ، یونانی، سیتھین وغیرہ نسلاں نال تعلق رکھدے ہن۔

مرد مسلماناں نے ایس دیس تے حملہ کیتا۔ مسعود غزنوی ویلے ایٹھوں دی سرکاری زبان فارسی قرار دتی گئی۔ جیویں جیویں ویلا لنگھدا گیا، نویں تے پرانے مسلمان ایٹھوں دی وسوں دا اک انگ بن گئے۔ اوہ ایٹھوں دی رہنل دے رنگ وچ رنگ گئے۔ پر پنجاب اُتے جیہڑا حملہ وکھن پورب ولوں کیتا گیا اوہ ساریاں توں ڈاڈھا سی۔ نویں حملہ آوراں نے ساڈے توں ساڈی زبان وی کھوہ لئی تے کلچر وی۔ ایہہ

لوک پہلے حملہ آوراں وانگوں ساڈے وچ رچے رچے وی نہ۔ اک فرق ہور ہے پہلے حملہ آوراں نے اپنی زبان نوں صرف سرکاری پدھر تیک ای رکھیا سی پر ایہناں حملہ آوراں نے اک اپنی زبان ساڈے سر مڑھی تے دوجی اپنے صلاح کاراں دی۔ جس واسطہ ایہہ نکلیا کہ انگریزاں دے پنجاب اُتے قبضہ کرن دے پنجہ سالانہ مگروں سارے پنجابی ان پڑھ گوار، پینڈو، اُجڈ تے ڈھگے بنا کے رکھ دتے گئے۔ پھیر ایہہ ہویا کہ پنجاب دے کسے گننام پنڈ وچ جم کے ہندوستان دے وزیر اعظم، صوبیدار بننے ای بند ہو گئے۔ پھیر ایہہ ہویا کہ پنجاب دی ایس سُلکھن دھرتی نے بابا فرید، شاہ حسین، سلطان باہو، وارث شاہ، بُلھے شاہ، میاں محمد تے خواجہ فرید جمنے ای بند کر دتے۔ انگریزاں دے آون توں پہلاں پنجابی تعلیم ولوں کدے اویلے نہیں ہوئے سن۔ اجیہی کوئی مسیت، مندر یا گوردوارہ نہیں ہوندا سی، جتھے وڈے عالم فاضل، پنڈت تے گنی گیانی اپنے طالب علماں نوں تعلیم دا دان نہ کردے ہون۔ اجیہی دہی مدرسیاں یا پاٹھشالاواں، بادشاہ یا سرکار دی مدد نال نہیں خُردیاں سن سگوں مقامی طور تے ای انتظام کیتا جاندا سی۔

مسلماناں دی حکومت ویلے بھاویں فارسی سرکاری زبان سی پر عربی، فارسی، سنسکرت تے پنجابی دی پڑھائی دا گھلا انتظام سی۔ اوس ویلے سنسکرت دے نصاب وچ اشوادھیائی، سدھانت کومدی، چار وید، 18 پُان، 27 سمرتیاں وغیرہ کتاباں پڑھائیاں جاندیاں سن۔ عربی دے نصاب وچ قرآن شریف، حدیث شریف، صرف و نحو، منطق وغیرہ، فارسی وچ گلستان، بوستان، پند نامہ، طوطی نامہ، سکندر نامہ، شاہنامہ فردوسی وغیرہ تے پنجابی وچ خالق باری، واحد باری، روشن دل وغیرہ کتاباں پڑھائیاں جاندیاں سن۔ وارث شاہ نے اپنی ”ہیر“ وچ عربی، فارسی تے پنجابی نصاب دا کھول کے ذکر کیتا ہے۔

1848ء توں 1853ء تائیں ایسٹ انڈیا کمپنی اپنا راج پر بندھ پکایاں کرن وچ

رُجھی رہی۔ مڈھ وِچ کمپنی دا کوئی ارادہ نہیں سی کہ پرچلت زباناں دی تھان باہر دیاں زباناں جیویں انگریزی تے اُردو ئوں رانج کیتا جاوے۔ کئی صوبیاں دیاں گورنراں جیویں آدم نے بنگال وِچ، مُنرو نے مدراس وِچ، افسٹن نے بمبئی وِچ تے تھامسن نے یُوپی وِچ مقامی زباناں نوں ای لاگو کرن دا اُدم کیتا سی۔ ایسے پاروں بمبئی ایجوکیشن کمیشن (1815)، کلکتہ بک سوسائٹی (1817)، مدراس سکول بک سوسائٹی (1826) وغیرہ ہوند وِچ لیاندیاں گئیاں سن۔ 1835ء وِچ لارڈ میکالے نے تعلیم بارے جو رپورٹ لکھی سی، اوس وِچ وی عوام ئوں دیسی زباناں وِچ تعلیم دین دی سفارش کیتی گئی سی۔ انگریزی ئوں صرف اُچ پدھر دی تعلیم وِچ ورتن لئی آکھیا گیا سی۔

پر بدقسمتی نال ایسٹ انڈیا کمپنی دے بورڈ آف ایڈمنسٹریشن نے پنجاب ئوں دلی زون نال نتھی کر دتا، جس وِچ آگرہ تے اودھ دے علاقے وی سن۔ ایس زون لئی مسٹر لارنس تے مسٹر منگمری ئوں ایڈمنسٹریٹر مقرر کیتا گیا۔ 1853 وِچ جد ڈیپارٹمنٹ آف پبلک انسٹرکشن یعنی محکمہ تعلیم کھولیا گیا تاں ایہناں نے دلی توں دو صلاح کار۔ اک ہندو تے اک مسلمان ئوں اپنے نال لیا۔ ایہناں صلاح کاراں دے مشورے نال انگریزاں دی اپنی پالیسی دے خلاف ایتھے اردو زبان ئوں ذریعہ تعلیم بنا دتا گیا۔

پہلاں پہلاں لوکاں نے ایس تے اعتراض کیتے۔ اوہ آکھدے سن کہ فارسی عربی، سنسکرت تے پنجابی پڑھیاں دین دا پتہ لگدا ہے تے دُنیا دا وی پر ایہہ اُردو کس بلا داناں ہے؟ پر انگریزاں نے اپنے ڈنڈے نال تے اوہناں دے صلاح کاراں نے آہنیاں سازشاں نال، اوہناں سارے روسیاں دا گل گھٹ دتا جو اردو دے خلاف بلند کیتے گئے سن۔ انگریز ایہہ وی سمجھ گئے کہ اردو تے انگریزی صرف شہراں وِچ پڑھیاں جانیان ہن۔ ایس لئی سہ ایہہ نکلے گا کہ پنجاب دے شہری تے دیہاتی دو دکھ دکھ گروہاں وِچ ونڈے جان گے۔ انج اک پاسے تاں وڈے وڈے شہراں وِچ پڑھے

لکھے غلاماں دا اک دکھرا گروہ ہوند وچ آجاوے گا، جو نوکری پیشہ یا سرکار دے جی حضوریاں دا ہووے گا اتے دُوبے پاسے غریب پینڈواں دی اک وڈی گنتی رہ جاوے گی جس نُوں کماون تے کھان پین توں دکھ ہووے کسے گل دے سوچن دی مہلت نہ رہوے گی۔ گل کیہ انگریز ایڈمنسٹریٹراں مسٹر لارنس تے مسٹر منگمری نے اپنے دلی دے صلاح کاراں نال رل کے جو سازش کیتی سی، اوس دے سٹے تھوڑے سالوں مگروں ای ظاہر ہو گئے۔ ڈاکٹر لیٹر دی کتاب ”دیسی تعلیم دی تاریخ“ (انگریزی) توں پتہ لگدا ہے کہ کیوں انگریزی تے اردو دی تعلیم والے سکول کوڑی ویل وانگوں ودھے اتے مدرسے تے پاٹھشالاواں کیوں گھٹ گئیاں۔

سن	انگریزی سکول	طالب علم	دیہی سکول	طالب علم
1856-57	57	5480	5024	3194
1860-61	8449	149547	6559	82267
1875-76	6471	163981	4406	48697

بھیر 1882ء مگروں ایہہ ہو یا کہ کوئی دیسی مدرسہ یا پاٹھشالا نہ رہیا۔ ہورتاں ہور پرائمری سکولاں وچ وی اردو نُوں رائج کر دتا گیا سی۔ کیڈی احقانہ گل لگدی ہے کہ کسے ہور صوبے دی زبان راہیں، دُوبے صوبے دے پچیاں نُوں تعلیم دتی جاوے۔ کیہ یوپی وچ پنجابی راہیں تعلیم دین بارے سوچیا جاسکدا ہے؟ ایہہ کوئی عقل دا اتھا ای سوچ سکدا ہے۔ ساری دُنیا ویاں مثالاں ساڈے کول موجود ہن۔ انگریزی زبان داسکے ساری دُنیا وچ چلدا ہے پر انگلینڈ دا اک چھوٹا بٹا علاقہ 500 سالوں توں ایس نُوں ذریعہ تعلیم پروان کرن توں نابر ہے۔ ویلز دے وینیک چنگی طرحاں جاندے ہن کہ مادری زبان دے گھسن نال اوہناں دا کلچر تے قومی ذات دی پچھان گھس جانی ہے۔ اوہناں دے

پکے پیریں ہون دا ایتھوں دی تھوہ لگدا ہے کہ ویلز والے صرف ادھناں گرجا گھراں
 وچ جاندے ہن، جیہناں وچ ادھناں دی مادری زبان راہیں نماز پڑھائی جاندی ہے۔
 اوتھے انگریزی 9 ویں سال توں دوجی زبان دے طور تے پڑھائی جاندی ہے۔
 رُوس دیاں ساریاں جمہوریتیاں وچ اوتھوں دیاں علاقائی زبانان ذریعہ تعلیم ہن تے
 رُوسی زبان دوجی زبان دے طور تے پڑھائی جاندی ہے۔

دوجی وڈی جنگ لگن توں پہلاں چیکو سلاویکیہ وچ جرمن زبان ای سبھ کجھ سی۔
 1945ء وچ جرمنی ہار گیا۔ چیکو سلاویکیہ نے وی ذریعہ تعلیم دی اہمیت نوں محسوس کیتا۔
 جرمن دی پڑھائی بالکل بند کر دتی گئی۔ 1948ء وچ ایہہ حال سی کہ چیک لوک جرمن
 جاندیاں وی ایس وچ گل کرنا پسند نہیں کردے سن۔ بے کوئی غیر ملکی گل کر ای بہندا
 تاں تک مونہہ وندے سن۔

ساڈے گوانڈھی دیس بھارت نے وی سبھ توں پہلاں ذریعہ تعلیم نوں بدلن ول
 دھیان دتا۔ مرکزی سرکار دے محکمہ تعلیم نے اگست 1948ء وچ گزٹ چھاپیا سی، جس
 وچ مادری زبان نوں تعلیم دی ہر پدھر تے اپناون لئی آکھیا گیا سی۔ جد ملک آزاد ہويا
 تاں بھارت وچ 14 یونیورسٹیاں سن۔ ہُن اوتھے گھٹ ودھ 100 یونیورسٹیاں ہن۔
 ایہناں وچوں ادھیاں توں ودھ یونیورسٹیاں وچ علاقائی زبان نوں ذریعہ تعلیم بنا دتا گیا
 ہے۔ باقی یونیورسٹیاں وچ بھارت سرکار دا ترن زبانان والا فارمولا لاگو ہے یعنی طالب
 علم انگریزی، ہندی یا اپنی مادری زبان وچوں کسے نوں وی کسے مضمون لئی اپنا سکدا
 ہے۔ پھیر اوتھے ایہہ وی قانون ہے کہ جس جماعت وچ 10 مُنڈے اک لسانی گروہ
 نال تعلق رکھدے ہون، اوس زبان دی تعلیم دا انتظام لازمی طور تے کرنا پیندا ہے۔ ایہو
 وجہ ہے کہ آج دتی دے گھٹ ودھ سارے سکولاں وچ پنجابی دی پڑھائی دا انتظام
 موجود ہے۔ پھیر بھارت دیاں یونیورسٹیاں دی گھل ول ویکھو کہ زراعتی یونیورسٹی

(لدھیانہ)، پنجابی یونیورسٹی (چنڈی گڑھ)، کوروشیتر یونیورسٹی (ہریانہ)، دلی یونیورسٹی (دلی)، لکھنؤ یونیورسٹی (یوپی)، کلکتہ یونیورسٹی (بنگال)، گواہٹی یونیورسٹی (آسام)، بمبئی یونیورسٹی، جموں کشمیر یونیورسٹی وغیرہ وچ پنجابی دی تعلیم دا انتظام موجود ہے تے ایم اے (پنجابی) کیتا جا سکدا ہے۔ مدراس یونیورسٹی وچ وی ایم اے دا شعبہ کھل رہیا ہے۔ پھیر دلی یونیورسٹی دے بی اے وچ پنجابی اختیاری وی ہے تے لازمی وی۔ اتھے ایہہ دس دی لوڑ نہیں کہ پنجابی دیاں دو یونیورسٹیاں جیویں پنجابی یونیورسٹی (پٹنالہ) تے گورونانک یونیورسٹی (امرتسر) دے سارے سکولاں کالجاں وچ ہر پدھر تے ذریعہ تعلیم پنجابی ہے۔

پر پاکستان دے ساڈھے تن کروڑ پنجابیاں توں اوہناں دی مادری زبان توں ڈراڈے رکھیا گیا ہے۔ پنجاب یونیورسٹی نے 1970ء وچ ایم اے (پنجابی) من لیا ہے بھادویں ایس بارے فیصلہ یونیورسٹی دی سینیٹ 1947ء وچ ای کر چکی سی۔ ایسٹ انڈیا کمپنی دے ایڈمنسٹریٹرز لارنس تے مننگمری تے اوہناں دے صلاح کاراں دی روحانی اولاد اے وی پنجابیاں توں مادری زبان توں وانجھیاں رکھن وچ رجمی ہوئی ہے۔ ایس دے اُلٹ اے جے 40 سال پہلاں یعنی 1951ء وچ پنجاب یونیورسٹی (چنڈی گڑھ) توں کئی منڈے گڑیاں نے ایم اے (پنجابی) پاس کر لیا سی۔

پنجابی دے ویریاں نے پاکستان بنن مگروں ساڈے توں اوہ مراعاتاں وی کھوہ لئیاں، جو پنجابی دی پڑھائی دے سلسلے وچ سائوں ملیاں ہونیاں سن۔ پاکستان بنن توں پہلاں ڈل تے میٹرک وچ اُردو دی تھاں پنجابی یا ہندی توں اک مضمون دے طور تے پڑھیا جا سکدا سی۔ مڈ ایف اے، ایف ایس سی، بی اے، بی ایس سی وچ پنجابی دا 50 نمبر دا اک اختیاری پرچہ ہوندا سی۔ میٹرک وچ اک ایہہ وی کھل ہوندی سی کہ تاریخ تے جغرافیہ دے پرچیاں دے جواب پنجابی وچ دتے جا سکدے سن۔

ساری دُنیا دے تعلیمی ماہر ایس گل تے متفق ہن کہ تعلیم دا سبھ توں اُچا تے ودھیا ذریعہ بچیاں دی مادری زبان ہے۔ یونیسکو رپورٹ تے رُوس دیاں مثالوں ساڈے ساہمنے ہن۔ ایسے ئوں اپنا کے سارے ملکاں نے اپنی ناخواندگی دی شرح بُت گھٹائی ہے۔

اتھتھے ایہہ دسنا گتھاں نہ ہووے گا کہ انگریزاں دے راج وچ انڈین ایجوکیشن کمیشن (1882)، مائسٹروفڈ ریفارم (1919) تے سارجنٹ سکیم (1947) راہیں پاک و ہند دے نظام تعلیم وچ وی مادری زبان ئوں ذریعہ تعلیم بناون دی مخالفت نہیں کیتی گئی سی۔

1947ء توں لے کے ہن تاں پاکستان وچ گھٹ ودھ پنج واری تعلیمی کمیشن تے کمیٹیاں بٹھائیاں گئیاں ہن۔ جیویں 1- تعلیمی کانفرنس 1947ء (فضل الرحمن کمیشن)، 2- شریف کمیشن (1959)، 3- نویں تعلیمی پالیسی (1972)، 4- قومی تعلیمی پالیسی (1979)، 5- پریزیڈنٹ ٹاسک فورس (1985ء President's Task Force) ایہناں دیاں رپورٹاں تیار کرن تے پالیسیاں بناون وچ تعلیم دے وڈے ماہر شامل سن۔ ایہناں دیاں رپورٹاں وچ وی ماں بولی راہیں تعلیم دین دی مخالفت نہیں کیتی گئی۔ سگوں چھیکڑولیاں دو رپورٹاں وچ تاں پہلی جماعت توں تہی جماعت تاں ماں بولی وچ تعلیم دین تے زور دتا گیا ہے۔

اسیں دیکھدے ہاں کہ ایہناں تعلیمی کمیشناں تے کمیٹیاں دیاں رپورٹاں تے کدے وی عمل نہیں کیتا گیا۔ سٹہ ایہہ نکلیا ہے کہ پاکستان وچ شرح خواندگی ودھن دی تھاں دنوں دن گھٹدی پئی ہے۔ سرکاری طور تے تاں ایہو آکھیا جاندا ہے کہ پاکستان وچ شرح خواندگی 26 فیصد ہے پر اک ملاقات ویلے سابق مشیر تعلیم ڈاکٹر زیڈ اے ہاشمی ہوراں ساٹوں یونیسکو دی اک خفیہ رپورٹ دکھائی سی، جس وچ پاکستان دی

شرح خواندگی صرف 11 فیصد دسی گئی سی۔

ساڈے وانگوں گھٹ ودھ سارے ایشیائی ملک غیر ملکی تسلط دا شکار سن۔ اسیں اکڑ چکھڑ آزاد ہوئے ہاں۔ ایہناں چالی ورھیاں وچ دوجے ملکاں ان پڑھتاؤں ڈھیر سارا مکا دتا ہے پر اسیں جتھوں ٹرے ساں، اوتھے دے اوتھے کھلوتے ہوئے ہاں۔ تھلے دتے انگریزاں ول دھیان تاں مارو، ٹہانوں ماں بولی راہیں تعلیم دے کر شے سچے ای لبھ پین گے۔

نمبر	ملک	پرائمری تعلیم	ثانوی تعلیم	اعلیٰ تعلیم
1	جاپان	100 فیصد	92 فیصد	30 فیصد
2	فلپائن	100 فیصد	63 فیصد	26 فیصد
3	جنوبی کوریا	100 فیصد	85 فیصد	17.5 فیصد
4	انڈونیشیا	99 فیصد	30 فیصد	3.3 فیصد
5	تھائی لینڈ	96 فیصد	29 فیصد	3 فیصد
6	ایران	95 فیصد	44 فیصد	3 فیصد
7	ملائیشیا	92 فیصد	55 فیصد	4.6 فیصد
8	نیپال	91 فیصد	21 فیصد	3.1 فیصد
9	برما	84 فیصد	20 فیصد	3 فیصد
10	ہندوستان	79 فیصد	30 فیصد	7.7 فیصد
11	بنگلہ دیش	62 فیصد	16 فیصد	3 فیصد
12	پاکستان	48 فیصد	17 فیصد	2 فیصد

جے اسماں پاکستان وچوں ناخواندگی دُور کرنی ہے، جے اسماں پنجابیاں ٹوں

پاکستان دے بہتر شہری بناونا ہے، جے اسماں ہر گھر وِچ علم دا چانن کھنڈانا ہے، جے اسماں.....تاں پنجاب وِچ ذریعہ تعلیم ایٹھوں دے لوکاں دی بولی وِچ بناونا ای پینا ہے۔

پنجاب وِچ چالو دھاسو رہتل وِچ دی اے، سکولی کالجی تے یونیورسٹیاں راہیں اوبھڑ بولیاں دی پڑھائی نے ساڈے پڑھیاں لکھیاں تُوں ایٹھوں تیکر آپنے آپ توں اوبھڑ کر چھڈیا اے کہ ایہناں دا سوچ سواد (aesthatic sense) دی کھوٹی ہو گئی اے۔ پڑھے لکھے دی گل کرینے تاں ڈھائی اکھر پڑھے ہما تڑ دی گل نہیں ہوندی سگوں سردے پجڈے میلاں دا ماملہ ہوندا اے۔ اتھے سرن پججن دا مطلب ای اوبھڑ بولی دے ڈھائے چڑھن اے۔ آپنے آپ توں آپنے قدرتی وسپے توں اوپرا ہون اے۔ سو ایہناں دی ہر گل وِچوں میل بندی دی اچھاہن آندی اے۔ ایہناں تُوں جو سوہنا لگدا اے اوہ سوہنا نہیں ہوندا۔ رجن پججن دا شدگار ہوندا اے۔ ایہدے پچھے ایہناں دے اولے لگن تے اچیرے دن دی بھکھ بولدی پئی ہوندی اے۔ اچیسے میلاں دے لوک تاں پنجابی دی گل کرن تاں اوہدے وِچ وی ایہناں دی میل بندی دی بدبو سی ہوندی اے۔ ایہہ وی پنجابی لفظالی توں اندروں ترٹھے ہوندے نیں۔ ایس سر چڑھی رہتل نے سانوں کسے تھان دا نہیں چھڈیا۔